

Питання шевченкознавства

Олесь Федорук

УДК 821.161.2.09 (092)

СТАТТЯ ВОЛОДИМИРА МІЯКОВСЬКОГО ПРО ГЕНЕЗУ ШЕВЧЕНКОВОГО ПСЕВДОНІМА КОБЗАР ДАРМОГРАЙ

У статті здійснено атрибуцію нотатки В. Міяковського про генезу Шевченкового псевдоніма Кобзар Дармограй. Проведено паралель між Шевченковим і Кулішевим уживанням псевдонімів.
Ключові слова: псевдонім, Кобзар Дармограй, російські повісті Шевченка.

Oles Fedoruk. Volodymyr Miyakovsky's article on the genesis of Shevchenko's pseudonym "Kobzar Darmohray"

The article attributes V. Miyakovsky's notes on the genesis of Taras Shevchenko's pseudonym "Kobzar Darmohray". The author compares Shevchenko's and Kulish's using of pseudonyms.

Key words: pseudonym, Kobzar Darmohray, Russian-language stories by Shevchenko.

Під час Другої світової війни у Львові в культурологічному часопису "Наші дні" в останньому числі, після виходу якого видання припинило існування, з'явилася стаття "До Шевченківського криптоніма Кобзар Дармограй" [див.: 7]. Стаття була без підпису, і в сучасному шевченкознавстві про неї цілком забули. Проте вона містить першоджерельний матеріал, що пояснює генезу Шевченкового псевдоніма. Ось її текст:

До Шевченківського криптоніма Кобзар Дармограй

Т. Шевченка заслани до Оренбурзьких степів з "височайшою" заборонаю писати й малювати. Для поета й мистця це було рівнозначне духовій смерті.

Потреба передати в слові або в малюнку свої враження і почуття були сильніші за царську заборону. З цієї потреби виникають знамениті "захальвні книжечки", куди поет потайки заносить свої твори. З цієї ж потреби виникає необхідність мати якийсь псевдонім, за яким можна було б віддати щось до друку. Друкувати українські вірші не було де, і Шевченкові під кінець його заслання спадає на думку писати прозу російською мовою та друкувати ці твори під прибраним ім'ям в російських літературних часописах. Зустрічі з російськими письменниками Плещеевом, а пізніше з Писемським могли підготувати для цього ґрунт. Першою написав Шевченко повість "Княгиня" під час заслання до Новопетрівського форту (1853 р.). Він надіслав її через мистця Осипова до "Отечественних записок", підписавшись під нею "К. Дармограй". Потім поет передумав, хотів друкувати її в "Современник-у" і просив про це своїх друзів.

В листі до Броніслава Залеського Шевченко питає узагалі, на яких умовах може К. Дармограй подавати редакції свої рукописи. За "Княгинею" йшли "Варнак" і "Матрос", – так спочатку називалася "Прогулка с удовольствием и не без морали".

Як відомо, всіх цих повістей в свій час не надруковано і криптонім поета залишився похованим на довгі роки в рукописах і листах поета.

Але ймення це послужило Шевченкові не лише для літературної мети. В листах до друзів він пише про “Кобзаря Тараса Дармограя”, хоч і в третій особі, але з цілком ясним застосуванням всіх обставин до самого себе.

Звідки виникло в Шевченка це прибране ім'я? Немає ніякого сумніву, що у важких умовах життя на засланні поета вабило в цьому йменні його властиве значення. Але саме ім'я це взяте було з життя рідного села. Дармограй – було справжнє прізвище односельчан Шевченкових в Кирилівці на Київщині. У сповідальному розписі цього села за 1841 рік згадується ціла родина Дармограїв, на чолі з 65-річним Федором Дармограєм, трьома його синами Іваном, другим теж Іваном і Павлом та п'ятьма внуками”.

Можна було б висловлювати більш-менш вірогідне припущення про авторство, якби в архіві Володимира Міяковського, що належить його доньці Оксані Міяковській-Радиш, не зберігся чорновий автограф статті. Текст написано російською мовою, і він повністю відповідає українському перекладу (очевидно, авторському). Те, що російськомовний варіант був первісним, свідчать виправлення в ньому, які всі було враховано в перекладеному тексті.

Автограф, проте, містить ще один, останній, абзац, якого немає в публікації. Цей абзац підсумовує висловлене у статті спостереження про генезу псевдоніма: “В ссылке Шевченко вспомнил эту выразительную фамилию и взял её для своего псевдонима, как будто символ бесплодности всех попыток провести в печать свои произведения”. У кінці стоїть підпис: “В. М.”.

У друці цей абзац разом із підписом випущено, очевидно, через технічний недогляд: стаття виглядає незавершеною. Криптонім В. М., якби його було надруковано, для читача був би цілком прозорим. У тому самому числі “Наших днів” із зазначеною публікацією було надруковано за повним підписом автора іншу статтю Міяковського – некрологічного характеру – “Один з дослідників Шевченка (О. Сімсен-Сичевський, 1880–1942)”. У цьому ж часопису протягом осені 1943 – весни 1944 рр. уміщено ще низку вельми помітних статей науковця: “Як зруйновано Золотоверхого Михайла в Києві” (1943, ч. 10), “Золоті зернятка (Пам'яті М. О. Драй-Хмари)” (1943, ч. 11), “Поезія і музика фарб (Творчість мистця-символіста Юхима Михайлова)” (1944, ч. 1), “Київ за шевченківської доби (Панорама Грота)” (1944, ч. 3).

Співпраця із часописом “Наші дні” була зумовлена життєвими обставинами В. Міяковського: 1943 р. він із родиною змушений був назавжди залишити Київ й евакуюватися до Львова, де, користуючись бібліотекою Наукового товариства імені Шевченка, науковець отримав нові можливості для праці. Утім наступного року він виїхав і зі Львова: Дмитро Антонович запросив його на працю до празького Музею визвольної боротьби України.

Використання такого джерела, як сповідальний розпис села Кирилівки (звідки взято інформацію про родину Дармограїв), було забезпечене посадовою працею В. Міяковського та йшло в річищі його наукових інтересів. Директор Центрального історичного архіву ім. В. Антоновича, він із 1927 р. водночас був дійсним членом Науково-дослідчого інституту Тараса Шевченка й керував Кабінетом біографії Шевченка, рукописним відділом Інституту та Будинком-музеєм Шевченка. Властиво, В. Міяковський був одним з ініціаторів створення Шевченкового будинку-музею на колишньому Козиному болоті, організатором збирання фондів та експозиції. У першій кімнаті, де було висвітлено дитячі та юнацькі роки поета, містилися фотокопії, що їх надав В. Міяковський, із книг “ревізських сказок”, метричних та сповідальних книг із Центрального історичного архіву. Серед них – “Фотографія з сповідної книги с. Керелівки 1822 р. З записом родини Івана Шевця Грушівського” та “Фотографія з сповідної книги с. Керелівки 1822 р. З записом родини Григорія Шевченка” [див.: 2].

В. Міяковський покликається на сповідальні розписи церкви в Кирилівці за 1795, 1822, 1831, 1841 та 1856 рр. у пояснювальних статтях про Микиту Григоровича Шевченка та Івана Андрійовича Швеця (Шевченкового діда) – коментар до тому листування Повного зібрання творів Тараса Шевченка за редакції С. Єфремова [8, 355-357, 359-360]. На підставі цих джерел дослідник, зокрема, встановив, що Микита Шевченко був одружений із Палажкою Гнатівною, якій 1841 р. було 23 роки, мав синів Саву, Івана, Петра і Прокопа та дочок Надію і Ярину. За сповідальним розписом 1841 р. названо вік Шевченкового діда – 98 років (правда, тут же дослідник зауважив: “Видима річ, на око, бо навсправжки було тоді йому близько 85 років”)¹.

Як одному з коментаторів Шевченкового листування В. Міяковському було добре відоме пояснення псевдоніма Кобзар Дармограй, яке дав С. Єфремов [8, 632-633]. Обоє дослідників, пишучи про функціонування псевдоніма, користувалися тими ж самими джерелами – Шевченковим листуванням. С. Єфремову, однак, матеріал диктував потребу більше сказати про “приятельську містифікацію”, про те, що псевдонімом Шевченко користувався “не тільки для своїх публічних виступів, але й у приятельському листуванні ради конспірації, для замаскування своєї особи в справах, що того вимагали”. Натомість В. Міяковський акцентував на мотивації виникнення псевдоніма через Шевченкове бажання опублікувати повісті, а оприлюднити їх під власним прізвищем автор, цілком очевидно, не міг.

Твердження В. Міяковського, що повість “Княгиня” Шевченко написав першою, – не певне. Власне, документальних відомостей про те, яку із повістей – “Наймичка”, “Варнак” чи “Княгиня” – Шевченко написав першою, немає. Їх нині датують 1853-м роком (“Наймичку” – 1852–1853 рр.), і “Княгиня” в цьому ряду хронологічно остання. Шевченко лише під цією повістю означив 1853 р., а під двома іншими поставив фіктивні дати: 25 лютого 1844 р. і 1845 р.

Проте “Княгиню” письменник справді мав намір опублікувати першою й наполегливо намагався це зробити декілька років поспіль. Під нею вперше і з’явився підпис К. Дармограй. Наприкінці 1854 – на поч. 1855 рр. Шевченко, як відомо, надіслав повість через художника М. Осипова до журналу “Отечественные записки”. До редактора журналу А. Краєвського він написав супровідного листа, і теж від імені К. Дармограя. Під цим псевдонімом Шевченко мав намір опублікувати свого “Матроса” (початкова назва повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”), а згодом цим псевдонімом (Кобзарь Т. Дармограй) підписав і первісний текст “Неофітів” [10, 3].

Приблизно тоді ж, коли було створено повість, – 11 червня 1853 р. О. Бодяньський зробив запис у щоденнику: “Вечером Адриан Ф. Головачёв, уехавший на Урал в первых числах мая поспешно и потому не могший, по обещанию, побывать у меня ещё раз, прислал своего младшего брата, которому и вручены были некоторые книги, назначенные для подарка Т. Г. Ш. Это – несколько оттисков из “Чтений в Обществе истории и древностей российских” да сочинения М. Н.” [1, 93]. Шевченко отримав книжки; за них він подякував О. Бодяньському в листі від 1 травня 1854 р. [9, 79]. Подякував, однак, лише за відбитки (це були літописи).

“Сочинения М. Н.”, про які Бодяньський згадав, – це, без сумніву, твори Куліша², опубліковані в “Современнике”, які навесні 1853 р. вийшли окремими

¹ Про датування року народження Івана Шевченка див.: [5, 10-11].

² Відповідний фрагмент зі щоденника О. Бодяньського опубліковано й раніше [3, 115]. Це джерело використав у Шевченковому літописі життя і творчості Петро Жур, проте некоректно: “сочинения М. Н.” він подав як “сочинения М. П[огодина]” [5, 281]. Ця помилка перейшла й до українського видання літопису [4, 248]. Т. Медовичева, яка підготувала книжкове видання щоденника, криптонім М. Н. помилково розкрила як Микола Маркевич [1, 267].

відбитками – роман “Алексеї Однорог” і повісті “Воспоминания детства”. 13 квітня 1853 р. Куліш сповіщав Бодянського: “Вы получите 205 экземпляров отдельных оттисков сочинений Н. М. по железной дороге с товарным поездом”, – і просив його віддати книжки на реалізацію [6, 94]. Чи обидві Кулішеві книжки Бодянський передав Шевченкові, чи лише одну з них (у такому разі – “Воспоминания детства”, оскільки вони містили дві Кулішеві повісті: у щоденниковому запису Бодянського йшлося ж бо про “сочинения”) – не відомо. Отримавши Кулішеві книжки, підписані криптонімом Николай М., навряд чи Шевченко не був поінформований про їхнього справжнього автора.

Маємо цікаву паралель. Після кирило-мефодіївського процесу, перебуваючи під частковою (Куліш після заслання у 1851–1855 рр.) або повною (Шевченко під час солдатчини) забороною друкуватися, із братчиків у цей час лише вони обоє намагалися оприлюднити свої художні твори на шпальтах російської періодики. Кулішеві це вдалося, проте, щоб маскувати своє ім'я, він змушений був користуватися псевдонімом Николай М. Літературне ім'я йому “позичив” близький товариш Микола Макаров (згодом увійшов в оточення Шевченка), який у разі небезпеки взяв би на себе відповідальність за авторство творів. Шевченко, почавши писати російською повісті і прагнучи їх надрукувати, теж став послуговуватися псевдонімом, “прототип” якого мешкав у рідній йому Кирилівці. Шевченкова перша спроба опублікувати свою повість під псевдонімом К. Дармограй відбулася через якийсь час після того, як він отримав Кулішеві книжки, надруковані під псевдонімом Николай М.

Тодішня дійсність миколаївської Росії обом крамольним письменникам диктувала однакову поведінку. “Приятельська містифікація” врешті ввійшла і в листування як Шевченка, так і Куліша: адже кореспонденцію тих, хто перебував під поліційним наглядом, нерідко перлюстрували. Відтак писати про власні твори не можна було інакше, як про твори свого alter ego. У Куліша містифікація (наприклад, у листах до Миколи Д. Білозерського чи Миколи Макарова), природно, виявлялася сильніше, ніж у Шевченка, через успішні спроби друкуватися та, врешті, з огляду на вдачу Куліша й незмірно насиченіше на той час його суспільне життя. Маскування в Куліша минуло відразу по тому, як йому надали право загальної цензури у квітні 1856 р. У Шевченка ж воно минуло пізніше: востаннє він ужив псевдонім Дармограй у грудні 1857-го, підписавши ним “Неофіти”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бодянский О.* Дневник 1852–1857 / Предисл., подгот. текста, подбор ил. и коммент. Т. А. Медовичевой. – М., 2006. – 336 с.
2. *Будинок-музей Шевченка* / Інститут Тараса Шевченка. Київська філія. – К., 1929. – 48 с.
3. *Выдержки из дневника О. М. Бодянского // Сборник общества любителей российской словесности на 1891 год.* – М., 1891.
4. *Жур П.* Труды і дні Кобзаря / Наук. ред. укр. пер. М. Павлюка і В. Судак. – К., 2003. – 520 с.
5. *Жур П.* Труды и дни Кобзаря. – [Люберцы, 1996]. – 568 с.
6. *Куліш П.* Повне збір. тв. Листи. – К., 2009. – Т. 2. – 672 с.
7. *Наші дні.* – 1944. – Ч. 4/5 (квіт./трав.).
8. *Шевченко Т.* Повне збір. тв. / Під заг. ред. акад. С. Єфремова. – [К.], 1929. – Т. 3: Листування. – XXXVI. – 1003 с.
9. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – 632 с.
10. *Яцюк В.* Віднайдені рукописи Шевченка. Перші враження // *Лит.* Україна. – 2003. – № 20. – 22 трав.

Отримано 20 вересня 2012 р.

м. Київ

